

Частина перша

Грицеса

Розділ 1

1470 рік

— Прокидайся, Бессі! Прокинься!

Єлизавета ворухнулася, розбуджена незвичним шепотом. Чому тут її мати, сама королева, чому термосить доньку? Зазвичай її будила леді Бернерс, завжди з усмішкою і словами: «Доброго ранку, моя принцесо». Мати, однак, не всміхалася. У дверях стояла леді Бернерс, освітлюючи кімнату свічкою, разом із місис Джейкс, годувальницею, яка колихала немовля Сесілі. З ними була й бабуся Ріверс, яка тримала за руку маленьку сонну Марію. І всі вони вдягнені, немовби зібралися на променад, проте навколо ще панувала темрява, а за вузьким віконцем не було жодної ознаки світанку.

— Що сталося? — вмить прокинувшись, запитала Єлизавета.

— Тихіше! — прошипіла королева, притискаючи палець до рота. — Нам усім треба поводитись якомога тихіше. А тепер вставай з ліжка, я одягну тебе в щось тепле.

Її одягатиме сама *мати*? Її мати-королева, яка ніколи не завдавала собі клопоту займатися буденними справами? Певно, щось тут не так.

Мати обдарувала її ледь помітною усмішкою:

— Мені і моїм сестрам доводилося одягатися самотійно, перш ніж я стала королевою.

Вона через голову стягнула з Єлизавети нічну сорочку, одягнула дівчинку в халат і теплу вовняну зелену сукню й закутала в накидку, насунувши капюшон на обличчя. Потім забрала свою накидку в бабусі Ріверс і загорнулася в неї, приховуючи округлий живіт. Королева звернулася до інших жінок тихо, але наполегливо:

— Ходімо.

— Міледі, що ж сталося? — розгублено перепитала Єлизавета.

— Тихіше! Я все поясню, але пізніше, а зараз — ні звуку. Ми повинні поводитися дуже тихо.

І ось уже четверо жінок квапливо ведуть дітей через вежу Ланторн. Проходячи повз незачинену кімнату вартових, вони зупинились і затамували подих, але, на щастя, звідти почулося голосне хропіння, тож вони продовжили свій шлях до муру. Спускаючись сходами вздовж Уотер-лейн до відчиненої брами Лондонського Тауера, мати зітхнула:

— Дякую Богу за надійну охорону.

Вона повела Єлизавету Королівськими сходами до причалу, міцно тримаючи за руку. Там було пришвартовано кілька невеликих суден. Леді Бернерс покликала човняра.

— До Вестмінстерських сходів! — сказала вона.

— Так точно, — відповів човняр і забрав з рук немовля, поки леді піднімалася на борт.

Королева з Єлизаветою рушили слідом, а бабуся Ріверс, годувальниця й Марія зійшли на палубу останніми. Човняр налагодив весла і скерував суденце у Темзу.

Вода була темною й моторошною. Єлизавета затремтіла — чи то від страху, чи від холоду жовтневої ночі. У цей час увесь Лондон спав, і лише неясний вигук вартового порушив спокій:

— Третя година, усе спокійно.

Бабуся тихенько зітхнула:

— Якби ж то так.

Єлизавета трималася з останніх сил, аби не розпитати про те, що сталося, але вона мовчала, послуховавшись матері, лише подумки дивувалася, чому вони прямують до Вестмінстера в такий пізній час.

— Ви обрали пізній час для прогулянки, любі леді, — зауважив човняр, пропливаючи повз замок Бейнарда, де жила бабуся Єлизавети Йорк, значно суворіша за бабуся Ріверс. Чи знала вона про їхню нічну пригоду? Або спала, як інші?

— Ми прямуємо до моєї доньки, яка у цей час страждає від переймів, — пояснила леді Бернерс. — Мені доповіли, що її стан критичний.

Єлизавета здивувалась, адже одна донька леді Бернерс, Анна, — заміжня і нещодавно народила дитину, а друга ще була дівчиною. До того ж леді Бернерс завжди наголошувала, що брехати — погано.

— Тоді ми якнайшвидше доправимо вас до неї, — люб'язно відказав човняр і почав гребти сильніше. Єлизавета помітила, як жінки обмінялися поглядами.

Невдовзі вона могла розгледіти розлогі обриси Вестмінстерського палацу, що височів попереду. Коли човен пришвартували, жінки поспіхом піднялися сходами, притискаючись одна до одної, поки проходили повз стіну, що огорожувала двір палацу. Єлизавета розчарувалася, коли вони рушили повз палац, а не ввійшли у ворота. Вона плекала надію, що вони прямували до її батька, короля. Хто як не він міг виправити будь-які помилки? Вона вже не пам'ятала, коли бачила його востаннє. Здавалося, цілу вічність Єлизавета провела в Тауері з матір'ю та двома молодшими сестрами.

Зараз вони минали Вестмінстерське абатство й крокували по двір'ям церкви Святої Маргарити. Невдовзі стало моторошно від розуміння, що мати прямує до величезного святилища, розташованого навпроти. Місце мало похмурий і суворий вигляд, за формою скидалося на церкву. Однак від святості не було й сліду — радше погроза. Ще змалку Єлизавета знала, що там живуть лихі люди, вбивці та злодії. Одного разу їй наснився кошмар, ніби вона опинилася там у пастці. Тоді леді Бернерс пояснила, що кожен має право попросити притулку: не можна затримати або засудити людину, яка перебуває на священній землі під захистом апостола Петра.

Можливо, земля й була священною, але від цього місця пробігав мороз по шкірі, тому Єлизавета до смерті боялася туди йти. Вона вся зіщулювалась і схлипувала, ледве стримуючи сльози, на одну лише думку про ту споруду.

— Тихенько, — звеліла мати, міцніше стискаючи її руку. Однак Єлизавета занадто боялася, щоб послухатися матері.

— Але чому ми йдемо туди, міледі? Ми не скоїли жодного злочину. Ми не грабіжники.

— Бессі, заспокойся. Обіцяю, я все поясню.

Чиясь рука торкнулась плеча Єлизавети. Вона підвела очі й побачила бабусю.

— Не сумнівайтесь, дитя, Бог спостерігає за нами, — мовила та, усміхаючись. — Він подбає про нас.

Жінки наблизилися до міцних дубових дверей, і Єлизавета, затремтівши, спостерігала, як мати вагається, а потім стукає по них залізним дверним молотком.

Здавалося, минула ціла вічність, аж раптом двері відчинив монах.

— Бог з вами, сестри мої. Кого ви шукаєте?

— На превеликий жаль, брате, — відповіла мати, — ми прибули сюди не як гості. Прийшли ми просити притулку.

Повисла пауза, поки монах не окинув кожно з них поглядом.

— Ви боржники? Не вірю, що такі чарівні леді можуть бути винні у якомусь злочині. Крім того, з вами є діти, а ми не визнаємо...

— Я ваша королева, — заявила мати, кинувши на нього крижаний погляд, який приборкував більшість людей, — я і мої діти в небезпеці. Король утік з королівства, а мілорд Ворік і герцог Кларенс вирушили на Лондон. Благаю, даруйте нам притулок.

Єлизавета прислухалася, збита з пантелику. Батько полишив своє королівство? Навіщо їм було тікати від хрещеного батька Воріка й дядька Кларенса? Вона підозрювала, що в родині точилися сварки, і знала, що її мати страшенно ненавидить обох чоловіків, але й гадки не мала, за що саме.

— Її Величності скоро народжувати, — озвалася бабуся.

— Прошу, проходите й присядьте, поки я покличу отця, — знервовано запросив монах.

Увійшовши до будівлі, Єлизавета озирнулася, побоюючись зустріти зневірених чоловіків, які раптом виринають з п'тьми. Проте, на її превелике щастя, величезне приміщення, схоже на каплицю, виявилось малолюдним. Вона помітила лише дві сплячі фігури, укутані плащами, на солomé в дальньому кінці святилища.

Лише переступивши поріг, мати опустила на лавку. Від її *froideur*¹ не лишилося ні сліду, на щоках заблищали сльози.

— Не можу повірити, що це насправді відбувається, — прошепотіла вона.

— Міледі, не плачте, — благала Єлизавета, поки її бабуся пригортала пригнічену королеву до грудей, а трирічна Марія рюмсала. Леді Бернерс схилилася, щоб заспокоїти дівчинку, усе ще тримаючи рукою, зігнутою в лікті, Сесілі, що також почала схлипувати.

¹ Холодність (фр.).

— Ви повинні покинути нас, леді Бернерс, — наказала королева, приходячи до тями й тягнучись до дитини. — Ви їм не потрібні.

— А як же діти, мадам, — заперечила вихователька, поки Єлизавета і Марія, ридаючи, чіплялися за її спідницю.

— Не залишайте нас! — благали дівчата.

— Це наказ, — королева була неприступною. — Я не триматиму вас тут, коли в цьому немає потреби. Інша річ — місис Джейкс, — додала вона, переводячи погляд на годувальницю, — її я відпустити не можу. Я повідомлю, як тільки-но ситуація покращиться. А ви, діти, заспокойтеся! Ми з бабусею Ріверс подбаємо про вас, і вже незабаром ви побачите леді Бернерс.

— Як забажає Ваша Величність, — підкорилася леді Бернерс, хоча Єлизавета помітила, що вона не раділа від'їзду. — Наважуся повідомити, що сьогодні ввечері я залишусь у заїжджому дворі, а завтра вирушу до Віндзора, плекаючи надію, що мій чоловік досі виконує обов'язки констебля замку.

— Ідіть із Богом, — відповіла королева. — Помоліться за нас!

Єлизавета, немов громом уражена, спостерігала, як її улюблена вихователька віддалялася від святилища. Потім вона помітила ченця, що повертався зі вже знайомою постаттю абата Міллінга, пухкенького чоловіка в простому чорному вбранні, з добрим круглим обличчям під тонзурою. Вони бачилися декілька разів під час його візитів до Вестмінстерського абатства.

— Ваша Величносте, як прикро бачити вас за таких обставин, — привітав він матір, стискаючи її руки. — Дійшло до того, що бездоганна королева Англії змушена шукати притулку серед пересічних злочинців.

— Отче, до вас незабаром дійде звістка, — повідомила королева, схиливши голову для його благословення. — Ми завжди починаємо те, що сіємо. Я не хотіла помічати очевидного, а тепер і я, і мої безневинні діти мусимо за це розплачуватися.

— Сумно, коли сила переважає над справедливістю, — зазначив абат. — Не ви підштовхнули Воріка й Кларенса до державної зради.

— Ні, але я несвідомо дала їм для цього підстави, — поки Єлизавета замислилася, що мала на увазі мати, вона вже продовжила говорити. — Отче, чи дозволите ви мені записатися як жінці, яка шукає притулку у святилищі? Я б не прийшла сюди, якби не хотіла захистити дітей.

— Мадам, — відказав абат, — звісно, ви можете попросити при-тулку, і брат Томас запише ваші імена. Проте я не дозволю вам оселитися в одному місці з убивцями і грабіжниками. Я наполягаю, щоб усі ви zostавались гостями в моєму домі, Чейнігейтсі.

— Я ніколи не зможу віддячити вам, отче.

Єлизавета помітила сльози полегшення в материних очах. Королева смиренно взяла Марію за руку, і разом з настоятелем усі вирушили до абатства. Він провів їх через західні ворота, а потім звернув до критої аркади. Одчинивши ще одні ворота під аркою, вони піднялися крутими сходами до красивого будинку, насиченого пахощами ладану і бджолиного воску.

— Ваша Величність може зайняти три мої найкращі кімнати, — звернувся абат до матері. — Ліжка вже застелені. Я відправлю прислугу з рушниками та іншими речами, необхідними для вашого комфорту. Повідомите їм, якщо чогось бракуватиме.

Щойно Єлизавета оглянула свої покої, її самопочуття значно покращилося. Абат був церковним служителем високого рангу, а тому жив відповідно. Їй та сестрам належало оселитися з королевою в розкішних покоях, обставлених великим ліжком з балдахіном і двома маленькими ліжками з солом'яними матрацами, застеленими простирадлами з вибіленого льону й оксамитовими покривалами. Абат Міллінг повідомив, що велику палату, яку він називав Єрусалимською, прикрашену коштовними гобеленами і майже таку ж розкішну, як королівські покої у Вестмінстері, відведено для матері. Бабуся займала залу абата, де містилася галерея для менестрелів. Приміщення також було вишуканим, як і всі інші.

Єлизавета, сповнена вдячності, умостилася на солом'яному матраці, мати підіткнула простирадло. Неповдалік уже спала Марія, розкинувши біляві кучері на подушці. Королева веліла годувальниці допомогти їй упоратися з гудзиками, роздяглася до сорочки і лягла в широке ліжко. Годувальниця витягнула невеличке ліжко на коліщатах і вмостилася на ньому, пригорнувши Сесілі.

— Мамо, що відбувається? — тихенько запитала Єлизавета.

— Бессі, засинай. Я розповім про все завтра вранці. Цей день вимотав з мене всі жили.

Згодом кімната наповнилася тихим рівномірним диханням і періодичним сопінням немовляти. Єлизавета, однак, лежала без сну

в роздумах, силкуючись не хвилюватися про сьогоднішню дивну пригоду і її можливе значення.

Ще з раннього дитинства Єлизавета розуміла, що вона важлива. Зараз їй минав п'ятий рік. Вона була найстаршою донькою благородного короля й прекрасної королеви і жила в дивовижних осяйних палацах, немов та принцеса в казці. Її назвали Єлизаветою на честь матері, яка часто носила коштовну брошку, даровану батьком з нагоди народження дівчинки. Зазвичай мати здавалася донькам віддаленою постаттю, вишуканою й граціозною богинею, яка сиділа на троні й лише зрідка спускалася до дитячої кімнати, обволікаючи її ароматом квіткових парфумів та погойдуючи розкішними дамаськими спідницями; у неї була лебедина шия та поголена лінія волосся під геніном¹, обтягнутим шовком.

Мати була відчуженою і величною, натомість батько — веселим, височенним і жвавим, з блискучими очима і дзвінким сміхом, який приховував пронизливий та пильний погляд. Він був найвродливішим чоловіком у світі, якого обожнював кожний, але особливо — його діти. Двір короля широко славився своєю величчю; його переповнювали знатні лорди й дами, гості з усіх куточків світу. Єлизавета нерідко відчувала, що готова луснути від гордості, адже мала такого могутнього й чудового батька. Зараз же вона гадала, чи повернеться він коли-небудь на трон. Чи взагалі побачить вона його знову? Куди він зник?

Буденністю Єлизавети був не розкішний батьків двір, а дитяча кімната в Шинському палаці, де господарювала добра, повненька леді Бернерс. Легко й невимушено вона керувала дітьми та їхніми нянечками, колісальницями й домашньою прислугою. Єлизавету, як доньку короля, чия особа вважалася священною, адже сам Бог призначив його правити Англією, регулярно навчали гарних манер і застерігали про небезпеку нехтування Небесними заповідями й скоєння гріха. Вона завжди старанно намагалася бути хорошою й завойовувати схвальні посмішки леді Бернерс.

---

¹ Головний убір у вигляді конуса, популярний серед жінок-аристократок у пізньому Середньовіччі.

Часто ця добра жінка світилася радістю, помічаючи, як її вихованка оберігала своїх молодших сестер, яких вона любила всім серцем. Якщо Єлизавета не сиділа коло люльки, заколисуючи Сесілі, то вони з Марією гасали по всьому палацу, гралися з м'ячем або в квача у внутрішньому дворі чи просто стояли біля віконця, розглядаючи човни, що пропливали Темзою, витягували шії, аби мигцем глянути на улюблену батькову обитель — знаменитий Вестмінстерський палац, розташований вище за течією річки. Батьків нагрудний знак із зображенням променистого сонця помітно виділявся з-поміж геральдичних зображень антилоп, лебедів, оленів, ланей і левів, які прикрашали королівські покої в Шині.

— А ти чула, що колись, перед битвою, він побачив на небі аж три сонця? — запитала Єлизавета у Марії, яка слухала сестру з широко розплющеними очима. — То був добрий знак, бо він виграв битву.

Розпорядок їхнього життя вже давно усталився так, як і віра в Бога; щодня капелан приходив навчати дітей катехізису, пояснював зображення й тексти в псалтирях. На звичайні та церковні свята кожен робив пожертву на Святу месу. Вони постили під час Великого посту, роздавали нужденним подарунки в Чистий четвер, навколішки підповзали до хреста в Страсну п'ятницю. На Новий рік вони отримували довгоочікувані подарунки за всі різдвяні свята, а в Дванадцятую ніч їм дозволялося приєднатися до святкування й гуляння при дворі, несказанно захоплюючись бешкетними витівками Володаря Безладу. Пригадавши всі свята, Єлизавета щосили заплющила очі й молила Бога про повернення до приемного життя. Благала вона й про те, щоб батько повернувся додому.

Поїздки до королівського двору незмінно залишалися найяскравішою подією року, але, на жаль, їх з Марією запрошували тільки на урочистості й офіційні візити, коли король хотів похизуватися доньками перед гостями. У таких випадках діти приєднувалися до родини по матері й насолоджувалися рідкісним привілеєм — матінка навчала їх гарних манер, музики, співу, танців, вишивання і всього іншого, за її словами, необхідного для того, щоб стати окрасою двору. Мати суворо стежила за дотриманням правил придворного етикету: одного разу Єлизавета бачила, як королева змусила бабусю Ріверс занадто довго стояти на колінах перед собою. Дівчинка впивалася увагою двору та мініатюрними копіями

розкішного вбрання королеви; вона вже майстерно вправлялася зі шлейфами суконь.

Понад усе Єлизавета цінувала час, проведений з батьками. Дівчинці веліли виказувати їм найвищу пошану не лише тому, що вони були королівськими особами, найвищими за статусом. Їй пояснювали, що діти повинні шанувати, поважати й слухатися своїх батька і матір протягом усього життя. Вона мусить вітатися реверансами, чекати, поки до неї заговорять, а не звертатися першою, і поводитися належним чином у їхній присутності. Утім, зазвичай батько не дотримувався формальностей і високо підіймав доньок на руках, кружляв їх та обсипав поцілунками. Він завжди викроював час для розмови та гри. Натомість мати, здавалося, більше переймалася поведінкою дітей. Вона забороняла приділяти дівчаткам особливу увагу, аби не розбещувати їх. Водночас мати бажала малечі тільки найкращого, а це, на думку леді Бернерс, було головною ознакою хорошої матері.

Зараз серце Єлизавети розривалося навпіл на саму лише згадку, як вони разом з Марією щовечора перед сном ставали на коліна перед батьками й просили благословення, а ті його давали із задоволенням, окутуючи дітей теплом та любов'ю. Дівчинка змалку марила постійним життям при дворі, але тепер сумнівалася, чи взагалі повернеться туди коли-небудь.

Єлизавета все ще не могла заснути, розмірковуючи про останні тижні перед втечею до святилища, і пригадувала розмови слуг, які почула одного спекотного дня, бавлячись у саду в Шині.

— Ворік ненавидить королеву. Я боюся навіть уявити, що може статися, якщо вона знову завагітніла дівчинкою, — відлунювали слова леді Бернерс у думках Єлизавети. — Королю вкрай потрібен спадкоємець. Це ж божевілля. Спочатку одружитися по любові, а потім роздавати титули тим жадібним Вудвілам. Не можу сказати, що недолюблюю її, бо господиня вона добра. Та інколи я розумію, чому Ворік нею незадоволений.

— Ворік стає все нахабнішим, — зазначила місис Джейкс. — Мабуть, він бачить у Вудвілах перешкоду для впливу на короля.

— І справді. Подейкують, він розлютився, що одруження з Вудвіл зіпсувало інший шлюб у Франції, про який він домовлявся для короля. Йому хотілося тримати все під контролем. Мій чоловік чув,

як посол Італії у Віндзорі пожартував, що в Англії керують два королі — Ворік і ще один, чиє ім'я вилетіло в нього з голови.

— Не дивно, що Ворік об'єднався з Кларенсом. Цьому негідникові довіряти не можна!

Повисла пауза, під час якої Єлизавета почула, як вихователька пробурмотіла щось про маленькі глечики¹, а потім змінила тему розмови. Дівчина насупилася, не до кінця розуміючи почуті слова, хоча вони її стривожили. Чому Ворік, хрещений батько, ненавидів маму? Чому він посварився з батьком, після того як допоміг йому стати королем? Чому дядька Кларенса назвали негідником?

І тепер вони вдвох рушили на Лондон, а матінка так перелякала-ся, що змусила всіх тікати вночі. Єлизавета лежала без сну в незнайомій темряві й не могла зрозуміти, що відбувається. Вона хотіла знати, куди зник батько й коли вони знову зустрінуться.

Уранці місис Джейкс була бадьорою та зосередженою.

— Мадам, сподіваюся, ви погоджуєтесь, що діти повинні дотримуватися розпорядку дня, наскільки це можливо, — мовила вона, розчісуючи золотаво-руде волосся Єлизавети, поки дівчинка терпляче стояла, умита й одягнена в зелену сукню.

— Цілком погоджуюся, — відповіла королева, в той час як бабуся заплітала її розкішне волосся у косу, яку вклала високо на голові.

— Гадаю, з мене вийде непогана покоївка, — відзначила вона, милуючись зачіскою. — Авжеж, дітям потрібен чіткий розпорядок дня.

Пріор Джон Істні прибув на прохання матері, щоб відслужити Святу месу в приватній каплиці абата. Єлизавета ніяк не могла зосередитися, бо відчайдушно хотіла поговорити з королевою, як та й обіцяла. Доречний момент настав після служби, коли двоє послужників подали щедрий сніданок зі свіжого хліба, м'яса, яєць та світлого пива. Після трапези місис Джейкс відвела Марію погратися до бабусиних покоїв, а королева відкинулася на спинку високого крісла, прикрашеного різьбою, і на диво співчутливо поглянула на Єлизавету.

— Донько, я вже тривалий час роблю все від мене залежне, аби вберегти тебе від неприємностей, проте ти дитина здібна і, я впевнена,

¹ Натяк на англійське прислів'я *Little pitchers have long ears* («У маленьких глечиків великі вуха»), яке означає: «Діти люблять слухати те, чого їм не слід знати».

можеш дещо зрозуміти з того, що відбувається, і розібратися в причинах, чому нам довелося шукати притулку. Це довга історія.

Єлизавету охопило почуття страху, а мати раптом сумно всмінулася.

— Твій батько, король, одружився зі мною по любові. Можливо, ти почувеш чимало нісенітниць на цю тему, та не звертай на них уваги. Мій перший чоловік, сер Джон Грей, віддав життя, захищаючи Ланкастерський дім в останніх війнах з Йоркським домом, а я зосталася з двома маленькими хлопчиками — твоїми братами Томасом і Діконом — і зовсім без грошей.

Єлизавета не надто ладнала з братами по матері, які успадкували від королеви світлий колір шкіри та привабливу зовнішність. Вони були набагато старші за неї: Томасу виповнилося п'ятнадцять, а Дікону — тринадцять. Братів розпирало від усвідомлення своєї значущості як членів королівської родини, і вони мали звичку зверхньо ставитися до молодших сестер, але Єлизавета намагалася любити їх заради матері.

— Йорки перемогли, — додала мама. — Самозваного короля, Генріха Ланкастера, скинули, і твій батько зійшов на престол як істинний і законний спадкоємець. Я опинилася у безвихідному становищі, бо ніхто не хотів допомагати вдові Ланкастерів. Тож, почувши, що король Едуард полює у Вітлвудському лісі, неподалік від бабусиного маєтку в Графтоні, де ми жили, я вирішила звернутися до нього з проханням про допомогу. Я чекала його на узбіччі, тримаючи синів за руки.

Єлизавета вперше почула цю історію.

— То він проїжджав повз вас? Він щось казав?

Королева знову всміхнулася й взяла малесенький капелюшок, який вишивала, до рук. Її стібки були вправні й акуратні, зовсім не схожі на Єлизаветині.

— Він пообіцяв допомогти і зрештою закохався в мене. Я вразилася його високим зростом, гарними манерами та красою. Я одразу ж погодилася, коли він освідчився мені. Безпрецедентне явище: король одружується по любові. Як правило, одружуються для укладення союзу з правителями інших країн, великих торгових угод чи для забезпечення миру. Нам довелося повінчатися тайкома, бо ми розуміли, що знать спробує стати на заваді шлюбу. Ворік хотів одружити твого батька з якоюсь французькою принцесою. Тож,

коли ми оголосили про шлюб, він розлютився, як і брати твого батька та багато інших лордів. Здійнявся страшенний переполох. Усі стверджували, що одружитися з простолюдинкою Ланкастерського роду — нижче гідності короля. Вони нібито забули, що моя бабуся була принцесою з Люксембурзького дому. Однак король не прислухався до їхніх нарікань. Його щедрість поширилась і на мою родину, тому мої брати й сестри отримали титули та вдало одружилися чи вийшли заміж. І це теж породило чимало нарікань, проте я зосередилася на бажанні стати хорошою королевою й не звертала на них уваги, — вона притихла, замислившись. — Якби ж я приділяла їхнім словам більше уваги! Утім, не я, а саме король давав моїм родичам титули, і завдяки йому я стала королевою. Тому мені віддавали пошану цілком виправдано.

Єлизавета захоплювалася такими одкровеннями до нестями. Збагнувши те, що її батьки одружилися по любові, вона вважала ставлення до матері людей, особливо Воріка, дуже несправедливим.

— Але чому вони сказали, що татове одруження було нижче гідності короля?

— Дитя моє, — зітхнула мати, — ти мусиш зрозуміти, що королі — постаті особливі. Вони покликані Богом правити й височіти над підданими. Під час коронації правителя мажуть святим миром і він стає священною особою.

— Як праведник?

— Певною мірою так, — відповіла королева, і її усмішка згасла. — Чимало людей переконані, що королі повинні одружуватися з принцесами, аби їхні діти мали королівське й аристократичне походження, мовляв, тільки обраним Богом подобає правити. Тепер тобі зрозуміло, чому народ не схвалював нашого шлюбу. Згодом я народила трьох дочок, одну за одною, і тепер мене критикують за те, що я не подарувала Англії принца — спадкоємця престолу.

— Але ж у вас є я! — вигукнула Єлизавета.

— Звісно, і ми з батьком безмежно любимо тебе та сестер, але жінкам правити не дано, тому ти не успадкуєш батьків престол.

Дотепер Єлизавета не замислювалася над цим питанням, і зараз почувалася обманутою. Вона була найстаршою дитиною короля — невже цього недостатньо? Мати похитала головою, немовби прочитала доньчині думки.

— Королю потрібен син. Він повинен упевнитися, що королівське спадкоємство залишиться в безпеці, — пояснила мати, ніжно погладжуючи живіт. — Сподіваймося, що цей малюк — хлопчик. На превеликий жаль, він народиться в таких небезпечних умовах... — зітхнула вона й продовжила: — Історія сумна, але я повинна її розповісти.

Єлизавета чекала, поки королева втягне нитку в голку, а монахи приберуть залишки сніданку. Коли вони пішли, мати продовжила розповідь.

— Між моєю родиною й Воріком збільшувалася заздрість і ворожнеча щодо розподілу найвищої влади в королівстві. Конфлікт досяг апогею, коли твій дідусь Ріверс виступив проти Воріка через шлюб тітки Маргарити з герцогом Бургундським. Ворік висловився негативно; він тоді люто ненавидів Бургундію й продовжував наполягати на союзі з її ворогом, Францією. Але моя рідня вмовила короля схвалити шлюб, і він таки відбувся. Ти ще юна, щоб пам'ятати ті пишні торжества.

Дійсно, Єлизавета ніяк не могла згадати тітку Маргариту, батькову сестру.

— То був крах для Воріка. Саме тому вони з дядьком Кларенсом вирішили об'єднати сили.

Єлизавета завжди недолюблювала свого світловолосого дядька Джорджа — бліду й менш приємну подобу батька. Під час нечастих зустрічей він здавався задумливим, мав непередбачуване почуття гумору, через яке здавалося, що він сердиться. До душі їй був молодший дядько Річард, герцог Глостерський. Він був спокійним, завжди добрим і ставився до дівчинки радше як до улюбленої кухні, аніж як до племінниці.

— Дядько Кларенс заздрить твоєму батькові, — пояснила мати, *скривлюючись від огиди*. — Він сам мріє зайняти престол, тому скористався нагодою, щоб укотре плести інтриги проти брата-правителя. Який же він бовдур. Батько всіляко догоджав йому, та все дарма! — вона клацнула пальцями й запитала: — Пам'ятаєш старшу дочку Воріка?

Авжеж — Ізабелла Невілл. Єлизавета зустрічала її з сестрою Анною при дворі. Стрункі, миловидні дівчата завжди перемовлялися між собою пошепки.

— У Воріка немає сина, — продовжила королева. — Після його смерті дочки стануть найвеличнішими спадкоємицями в Англії. Дядьки неодноразово намагалися посватати їх, але король щоразу відмовляв. Він не хотів, щоб Ворік здобув величезну владу. Минулого року Ізабелла з Кларенсом усе ж одружилися, і вони повстали проти короля зі зброєю. Батька довго не було при дворі. Пригадуєш? — Єлизавета заперечно похитала головою. — Ти була замала, щоб дізнатися правду, тож ми вигадали, начебто він відправився на полювання, але він потрапив у полон. Тоді Кларенс твердо вирішив зайняти трон. Вони з Воріком поширювали підлу брехню, нібито король — не рідний син свого батька, тому не мав права претендувати на корону. Авжеж, це брехня.

Мати зупинилася, і Єлизавета з жахом помітила сльози на її щоках. Урівноважена мати ніколи не плакала!

— Це ще далеко не найгірше. Ворік звелів стратити твого діда, лорда Ріверса, і мого брата Джона, — королева зробила паузу, витираючи заплакані очі хустинкою.

Єлизавета широко розплющила очі від шоку. Колись вона бачила, як плакали мати й бабуся, коли їм повідомили про смерть дідуся та дядька. Та що мати мала на увазі під словом «стратили»?

— Він наказав їх убити, — пояснила мама.

— А як їх убили?

— Краще тобі не знати, — відповіла королева. — Потім вони арештували бабусю Ріверс і звинуватили її у чаклунстві. Вони стверджували, що бабуся наклала на короля чари, щоб я вийшла заміж і відібрала владу у Воріка.

— Бабуся? Моя мила бабуся — чаклунка? — Єлизавета не могла повірити в материні слова. Вона почула стільки нової інформації, що не встигала її переосмислювати.

Мати відклала вишивання.

— Це повна брехня. Вони зі шкіри лізли, тільки б погубити мою родину. На щастя, у бабусі знайшлися друзі, які подали скаргу Королівському адвокату, і той спростував звинувачення. Потім король переконав Воріка відпустити його й триумфально повернувся до Лондона. Саме в цей період він заручив тебе з племінником Воріка, Джорджем Невіллом.

Єлизавета пригадувала лише церемонію заручин, заради якої вона вдягнула блискучу білу сукню і почувалася принцесою кожною

клітинкою тіла. Батько пояснював, що їхній шлюб забезпечить мир в Англії. А раптом з королем трапиться якесь лихо, Невілли простежать, щоб Єлизавета і Джордж посіли трон. Щоправда, станеться це не так скоро, адже батько ще був достатньо молодим, а худорлявому Джорджу з копицею чорного волосся виповнилося лише п'ять років.

Голос матері вирвав Єлизавету з полону думок.

— Те, що батько повернув собі трон минулого року, принесло мені велике щастя. Він розірвав твої заручини з Джорджем Невіллом, звинуватив у зраді Воріка й Кларенса, які згодом втекли до Франції. Відтоді вони плетуть інтриги, прагнучи повернути Генріха Ланкастерського на престол. Дружина Генріха, самозвана королева Маргарита, наш і колись їхній великий ворог, зненацька змінила погляди й об'єднала з ними сили. Для зміцнення нової дружби Маргарита погодилася на шлюб доньки Воріка, Анни, зі своїм сином, Едуардом Ланкастерським. Згодом ми дізналися, що Ворік і Кларенс готують військо для наступу на Англію. Саме тоді заради безпеки я забрала вас із сестрами в Тауер. Але зараз вони наступають на Лондон. Ось чому ми прийшли сюди минулої ночі, а твоєму батькові в самій сорочці довелось тікати з дядьком Глостером і шукати допомоги в друзів у Бургундії.

— Ворік і дядько Кларенс приїдуть сюди? — схвильовано перепитала Єлизавета.

— Дуже сподіваюся, що ні! — заперчила мати. — Жоден лицар, гідний своїх шпор¹, не воюватиме з жінками. До того ж ми перебуваємо під захистом церкви.

Саме в цей час до кімнати ввійшов абат і вклонився королеві.

— Сподіваюся, Ваша Величність усім задоволена.

— Отче, ви надзвичайно добрі до нас, — відповіла вона.

— Із радістю, мадам. Але я мушу повідомити, що сьогодні вранці в Лондоні оголосили про наближення до міста Воріка й Кларенса з потужними військами.

Єлизавету охопила паніка, коли вона побачила, як зблідла мати.

— Отче, ми тут у безпеці? — невпевнено звернулась до нього королева.

---

¹ Металева дужка з коліщам, прикріплена до задника чобота. Атрибут лицарської гідності.

— Вони не осміляться осквернити Божу святиню! — твердо відповів абат.

Єлизавета з усіх сил стримувала сльози. Вона страшенно перелякалася, але залишалася донькою свого батька, а тому мусила бути хороброю.

Пізніше того ж ранку вони з Марією бавилися ляльками, коли повернувся стривожений абат.

— Ваша Величносте, люди Воріка безчинствують у місті. Правопорядок порушено. Юрби безконтрольно мародерствують і бунтують — усе в ім'я Воріка! Деякі злочинці покинули притулок і заполонили вулиці. Мадам, не думаю, що вдасться встановити будь-яку владу до прибуття мілорда Воріка.

Мати підхопилася на ноги, широко розплющивши очі від тривоги.

— Отче, благаю вас, передайте звістку лорду-меру, бо саме він відповідає за оборону Лондона. Умовляйте його не чинити опір військам Воріка й не провокувати його, щоб він не нашкодів містятнам і не проник до абатства.

— Мадам, будьте спокійні. Я виконаю ваше прохання, — пообіцяв абат і поквапився залишити приміщення.

Єлизавета затремтіла від страху, аж тут прийшла місис Джейкс, міцно взяла її та Марію за руки й повела до вішалок, на яких висіли дитячі плащі. Разом вони спустились сходами до приватного подвір'я абата. Вона запропонувала дівчатам порозважатися на свіжому повітрі. Діти грали у квача та піжмурки.

Єлизавета підгледіла, як абат помахав їм рукою з вікна. Це був добрий, спокійний і поважний чоловік; вона відчувала, що він оберегатиме їх від лиха. Заспокоївшись, дівчинка почала тішитись іграми, аж поки не почула крики вдалині, і тоді вона завмерла. Але абат показався знову, посміхаючись крізь ромбічні шибки й киваючи головою в бік шуму, показуючи, що хвилюватися не варто.

Об одинадцятій годині всіх запросили на обід. Зазвичай його подавали з особливою церемонією, і водночас уголос читали повчальні та благородні казки. Проте сьогодні в Єрусалимській палаті лунав лише тихенький шепіт королеви та інших жінок. Послушники підносили їжу — чесну, просту, віддану в милостиню і зовсім не схожу на звичні вишукані страви.

Після обіду Єлизавету й Марію відправили вмиватися та відпочивати, хоча спати анітрошки не хотілося. Усі думки заповнили події, що відбуваються за півтора кілометра в Лондоні. На щастя, невдовзі дівчат розбудили, і вони продовжили бавитися. Однак Єлизавета знала, що мати стежить за дверима, насторожено прислухаючись, як і сама дівчинка, до будь-яких сторонніх звуків. Її бентежила нервозність матері, адже вона завжди поводитися спокійно й велично. Здавалося, світ крутився перед очима Єлизавети. Найбільше їй хотілося, щоб її заспокоїли й запевнили, що все обійдеться. Увечері їх пригостили молоком і хлібом і згодом запросили до каплиці абата на вечірню молитву. Ось уже кілька годин не надходило жодних вістей, і монах, який їх приймав, не повідомив нічого нового.

Згодом мати, геть виснажена, знесилена опустилася за обідній стіл.

— Я б віддала все на світі, тільки б знати, що там відбувається, — бурмотіла вона, — і куди подівся король. Я жадаю дізнатися, що він у безпеці. Боже милостивий, скільки ще ми сидітимемо тут у неволі?

— Скоро повинні приїхати Ворік і Кларенс, — повідомила бабуся.

— А далі що?

— Усе проясниться, Бет. Зберігай спокій. Думай про дітей.

Мати різко відповіла:

— Зберігати спокій? Згадайте, що вони хотіли з вами зробити.

На декілька секунд бабуся втратила рішучість, але швидко заспокоїлась.

— Зрештою, у мене лишилися впливові друзі.

— Як би не так!

— Міледі, — втрутилася Єлизавета, — чому б не спробувати налагодити дружні стосунки з мілордом Воріком?

Мати погладила її волосся.

— Якби ж усе було так просто, серденьку.

— Але тоді б він дозволив нам залишити притулок і повернутися до палацу.

— Я не наважуся звідси піти, — відповіла мати. — Тут ми під захистом Божим.

Єлизаветі дуже хотілося в це вірити.

Опісля вечері, як завжди, для малечі влаштували забави. Жінки намагалися здаватися хоробрішими, співали пісень і грали в хованки.

На ніч місис Джейкс подала принцесам ельберрі¹ та вклала їх спати. Зазвичай їхній сон був міцним, адже зовнішня брама палацу зачинялася, сторожі чергували, а вартові три-чотири рази за ніч патрулювали, перевіряючи кожну кімнату. Але тут замість сторожі та варти були лише Бог і абат. Єлизавета довго лежала без сну, з острахом прислухаючись, чи не доносяться з вулиці які-небудь небажані звуки. Утім, кругом панувала тиша.

— Шкода, що я не взяла з собою більше одежі, — скаржилася мати наступного ранку.

— Будемо обходитися тим, що є, — мовила бабуся. — Можемо випрати сорочки й вичистити сукні.

— До чого ми дожилися — виконуємо роботу прачок! — жалілася мама, ледь не розплакавшись. Коли прибув абат Міллінг, увесь похмурий, нарікання продовжувалися.

— Ваша Величносте, Ворік і Кларенс прибули до міста й захопили Тауер. Мер послав звістку, що не бачить іншого виходу, окрім як погодитись на їхні умови. Більше новин немає, але я відправив двох послухників у місто. Вони дізнаються, що там відбувається.

Мати не змогла пообідати, та й Єлизавета не відчувала голоду. Здавалося, напруженість витала в повітрі. Вона розвіялася лише після обіду, щойно повернувся абат.

— Ваша Величносте, Ворік відновив порядок у місті, проте я з превеликим жалем мушу повідомити, що він повторно проголосив Генріха VI королем. Він привіз його з в'язниці в Тауері до королівського палацу.

У матері аж іскри сипнули з очей.

— Отже, він продовжує вдавати з себе Творця королів. Думає, що перевершив нас усіх. Генріх Ланкастер гідний правити не більше, ніж крихітка Сесілі, навіть якщо б він і мав на це право. Він позбавлений розуму. Дурень і злидар.

— Дурень, але небезпечний, — зазначила бабуся.

— Не сумніваюся, що самозвана королева Маргарита переправиться з Франції й спробує захопити владу від імені Генріха, але

---

¹ Напій з елю, спецій, цукру та хлібних сухарів.

правитиме тут Ворік і той бовдур Кларенс, — зневажливо відказала королева. — Генріх стане для них маріонеткою, корисною, щоб знищити мене й мою родину. Не забувайте, як вони вчинили з моїми дорогими батьком і братом!

Елизавета здригнулася від її слів. Мати налякала дівчинку майже так сильно, як і сама згадка про Воріка та дядька Кларенса.

— Мадам, коли ваша ласка, — рішуче почав абат, — є інша новина, й цього разу — на вашу користь. Сьогодні до мене приходив приятель із Королівської ради. Він розмовляв з Воріком у Тауері. Граф повідомив, що в нього немає причин любити вас, але жінок він не переслідує. Ба більше, він видав указ, який забороняє послідовникам оскверняти будь-які церкви чи святині під страхом смерті. Тож будьте спокійні, ви й ваші діти в безпеці.

Елизавета відчула таке велике полегшення, що готова була розцілувати абата. Утім, мати вагалася.

— Хотіла б я почуватися в безпеці, але ситуація вкрай нестабільна. Що буде з моєю майбутньою дитиною? Якщо народиться хлопчик, чи не побачать Ворік і Кларенс у ньому загрозу своєму правлінню? Отче, що ж мені робити?

— Без жодного сумніву, Ваша Величність повинна залишитися тут, — відповів він.

— Але в мене немає ні грошей, ні речей першої потреби. Напевно, друзі мене вже зрадили, і невідомо, скільки часу нам доведеться тут пробути.

— Бог і це абатство подбають про вас, не хвилюйтеся. І Він уже простягнув Свою руку. Завдяки нашим гідним послухникам чутки про ваше скрутне становище поширилися. Відданий м'ясник, майстер Гульд, годиною раніше прибув сюди й пообіцяв щотижня жертвувати половину туші яловичини та двох баранів на потреби сім'ї Вашої Величності.

— Дуже великодушно з його боку, — відгукнулась мати, помітно розчулившись. — Схоже, не всі друзі мене зрадили. І ви, отче, — найкращий з них усіх. Я ніколи не зможу віддячити за вашу доброту до нас.

— Благослови вас Господь, дочко моя, — промовив абат, усміхаючись. — Сподіваймося, що незабаром ваші страждання закінчатся.